

Dziedzictwo Juliana Ochorowicza (1850–1917) na Śląsku Cieszyńskim¹

Renata Czyż <https://orcid.org/0000-0003-0546-6785>

AGH w Krakowie

e-mail: czyz@agh.edu.pl

Abstract

Julian Ochorowicz's (1850–1917) heritage in Cieszyn Silesia

The little known legacy of Julian Ochorowicz in Cieszyn Silesia is discussed in this article. This is the region where the controversial philosopher and psychologist spent several years. The scientist conducted his research on mediumists in Wisła, where he engaged in social and scientific activities and gathered a large collection of books. The author discusses the fate of his material legacy and the endeavours of the heirs of his scientific theories. Julian Ochorowicz's scientific achievements and thought were propagated by the people he had met personally, such as Jan Pilch and Jan Wantuła or by those associated with the esoteric centre that developed in Wisła in the interwar years (Andrzej Podzórski, Józef Chobot, Jan Hadyna). As it turns out, Julian Ochorowicz had a significant influence on teachers of folk schools who were also publishers of magazines and esoteric books in the multi-denominational Cieszyn Silesia.

Keywords: Julian Ochorowicz, Cieszyn Silesia, cultural heritage, esoterism

Słowa kluczowe: Julian Ochorowicz, Śląsk Cieszyński, dziedzictwo kulturowe, ezoteryzm

Na przełomie XIX i XX wieku do Wisły na Śląsku Cieszyńskim za namową Bogdana Hoffa (1865–1932), bazującego zapewne na znajomościach ojca Bogumiła (1829–1894), zwanego odkrywcą Wisły, przybył kontrowersyjny badacz, psycholog,

¹ Praca naukowa dofinansowana ze środków budżetu państwa w ramach programu Ministra Edukacji i Nauki pod nazwą „Nauka dla Społeczeństwa”: programy alternatywnej duchowości na Śląsku Cieszyńskim od końca XIX w. do lat 70. XX w. (nr projektu NdS/529030/2021/2021) kwota dofinansowania 581 147,00 PLN całkowita wartość projektu 581 147,00 PLN.

wynalazca i teoretyk warszawskiego pozytywizmu – Julian Ochorowicz². Nie tylko postanowił pozostać w beskidzkiej wsi na dłużej, ale też ze względu na panujący sposób pracować tam naukowo. Jego osoba i prowadzone przez niego badania z udziałem medium Stanisławy Tomczykówny wzbudzały wielkie zainteresowanie górali, którzy nigdy wcześniej nie spotkali się z podobnymi praktykami. Przez lata badacze historii regionu powtarzali, że dzieło Juliana Ochorowicza nie wywarło większego wpływu na miejscową ludność, a jego obecność przyczyniła się tylko do rozwoju prymitywnej wersji spirytyzmu³. Badania religioznawcze Wisły prowadzone na początku XXI wieku pozwoliły zaledwie zasygnalizować tę problematykę⁴. W wielowyznaniowym (głównie protestanckim) środowisku lokalnym do dziś panuje przekonanie, że uczony wywoływał duchy, choć on sam odcinał się od spirytyzmu⁵. Interesowały go psychologia i wydzielana przez medium energia⁶. Wobec tego należy zweryfikować tezę o braku oddziaływania osoby i dzieła Juliana Ochorowicza na Śląsku Cieszyńskim i przyjrzeć się jego dziedzictwu.

Na początku pobytu w Wiśle uczony postanowił zainwestować skromne oszczędności i zmienić wieś w letnisko. Po wzniesieniu przy udziale Bogdana Hoffa kilku pierwszych drewnianych willi, przejął inicjatywę i sam rozpoczął budowę kolejnych. Miał zamiar wynajmować je lub sprzedawać i w ten sposób zyskać środki na swoje badania. Ponieważ po ukończeniu budowy części domków, zapewne *Placówki*, *Sokoła* i *Milej* lub *Jaskółki*⁷, doszło do rozstania z Bogdanem Hoffem jako współnikiem⁸, Julian Ochorowicz samodzielnie albo z pomocą miejscowych planistów projektował i nadzorował budowę kolejnych willi. Sam zamieszkał początkowo w centrum wsi (zapewne w *Milej*), a po wzniesieniu domu z muru pruskiego na wiślańskich

² J. Krajewski, *Ochorowicz Julian*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 23, Wrocław 1978, s. 499–505; J. Golec, S. Bojda, *Słownik biograficzny Ziemi Cieszyńskiej*, t. 2, Cieszyn 1995, s. 161–162; *Wisła Julianowi Ochorowiczowi w 150. rocznicę urodzin. Materiały z Sympozjum, które odbyło się 16 października 2000 r.*, Wisła 2001; K. Cedro-Abramczyk, *Julian Ochorowicz – wynalazca, psycholog, polihistor wiedzy tajemnej*, Gdynia–Kraków 2019.

³ Zob. A. Wantuła, *Dr Julian Ochorowicz w Wiśle*, „Zaranie Śląskie” R. 13, 1937, z. 3, s. 197–202.

⁴ R. Czyż, Z. Pasek, *Kościół i wspólnoty religijne Wisły*, Wisła 2008, s. 39–55.

⁵ Badania nad spirytyzmem są zaawansowane w Czechach (zob. np. I.T. Budil, *Spiritualismus a odvrácená strana přírody*, Praha–Kroměříž 2017), zaś na Zaolziu prowadzi je Józef Szymeczek (zob. np. J. Szymeczek, *Ruch teozoficzny na Śląsku Cieszyńskim (Zaolziu) od początku XX wieku do 1952 roku*, [w:] *Obszary i przestrzenie edukacji. Meandry – konteksty – dylematy*, E. Karcz-Taranowicz (red.), Opole 2016. W Polsce rozwijają się one pod kierunkiem prof. Anny Mikołajko. Zob. A. Mikołajko, *From the grotesque to a vision. Spiritualism in Polish imagination from 1853 till 1939*, [w:] *Imaginatio*, M. Rzezczycka, A. Świerżowska, I. Trzczińska (red.), Gdańsk 2017, s. 113–129; *eadem*, *Spirytyzm czy mediumizm. O polskich zmaganiach ze zjawiskami przeczącymi nauce*, [w:] *Polskie tradycje ezoteryczne 1890–1939*, t. 2: *Formacje, ludzie, idee*, M. Rzezczycka, I. Trzczińska (red.), Gdańsk 2019, s. 38–117; *eadem*, *Nadzieja. Spirytyzm jako przyszłość kultury w literackich wizjach przełomu XIX i XX wieku*, [w:] *Polskie tradycje ezoteryczne 1890–1939*, t. 5: *Idee przewodnie*, M. Dobkowski, T. Cegielski (red.), Gdańsk–Warszawa 2020, s. 241–262.

⁶ *Eadem*, *Julian Ochorowicz in Search of the “Matrix” of Life*, [w:] *Polish esoteric traditions 1890–1939: Selected issues*, A. Świerżowska (red.), Gdańsk 2019, s. 34–52.

⁷ Zob. opisy willi D. Konarzewski, M. Kawulok, *Od wsi do uzdrowiska. Dziedzictwo architektoniczne Wisły*, Wisła 2009, s. 21–25.

⁸ K. Cedro-Abramczyk, *op. cit.*, s. 156.

Dzielnicach⁹ przeniósł się do istniejącej do dziś *Ochorowiczówki*¹⁰. Łącznie wybudował około ośmiu willi, w tym dom dla swojej kuzynki i aktorki warszawskiej, Wandy Barszczewskiej (1864–1941). Zapraszał do siebie licznych znajomych i przyczynił się do spopularyzowania Wisły jako miejscowości wypoczynkowej, ale jednocześnie wsi o ciekawej strukturze wyznaniowej. Bolesław Prus (1847–1912) w 1900 roku pisał w listach z Wisły, że żona z Psujakiem odwiedzili oba kościoły, tzn. ewangelicki i katolicki, a jedyny Żyd „mógłby się pokazywać za biletami ze względu na swą usłużność i szlachetny sposób handlowania”¹¹. Według austriackiego spisu ludności z 1900 roku 4422 mieszkańców Wisły, czyli 94,4%, było wyznania ewangelickiego (luterńskiego), 248 katolickiego (5,3%), a 15 osób (0,3%) mojżeszowego¹². W tym czasie zaczął docierać do góralskiej wsi spirytyzm z Nydku (dziś Republika Czeska), bowiem w ewangelickiej księdze parafialnej w 1910 roku zanotowano pierwsze wystąpienia z Kościoła z tego powodu, a rok później pojawił się także adwentyzm¹³.

Julian Ochorowicz obserwował postępujące zróżnicowanie wyznaniowe Wisły, napływ katolickich gości i osadników, ale skupiał się na własnej pracy badawczej. Tej klasy uczony potrzebował do pracy naukowego księgozbioru, którego zawartości dotąd nikt nie próbował zgłębić. W Wiśle za sprawą Juliana Ochorowicza znalazło się wiele głównie francuskojęzycznych dzieł. Z opisu jego willi z czasu, kiedy opuszczał wieś około 1913 roku, wiadomo, jakiego typu księgozbiór zebrał uczony. Wówczas wynajął swój dom znajomym, Antoninie i Franciszkowi Gawrońskim, którzy w górskich miejscowościach szukali ratunku dla chorego na gruźlicę syna Andrzeja (1885–1927)¹⁴, późniejszego wybitnego naukowca, poligloty i profesora Uniwersytetu Lwowskiego oraz Uniwersytetu Jagiellońskiego. Ich świetnie wykształcona córka Zofia Kozarynowa (1890–1992) w swoich wspomnieniach opisała nie tylko wiślański dom Juliana Ochorowicza, ale i jego bibliotekę.

Po latach wspominała, że klimat nadawały tej willi wszechobecne, pozostawione przez gospodarza książki (wraz z szufladami pełnymi listów i prywatnych papierów), które sprawiały, że było w niej przytulnie. Pisała:

Dwa łączne górne pokoje ze wspólną werandą, zasadniczo gabinet i sypialnia gospodarza, były obstawione dokoła prostymi półkami bibliotecznymi, założonymi książkami aż po sufit. Książki tłoczyły się również na półkach małego pokoiku zwanego laboratorium, po przeciwnej stronie schodów. Ten przepych książek zmieniał oblicze tandetnego wnętrza¹⁵.

W wielojęzycznym księgozbiorze Juliana Ochorowicza, według relacji Zofii Kozarynowej, obecne były przede wszystkim dzieła z zakresu filozofii, potrzebne uczonemu do jego studiów metapsychicznych. Znalazły się w nim całe roczniki czasopism:

⁹ Dzielnice – jeden z licznych przysiółków Wisły położony na stokach góry Kobylej.

¹⁰ Szerzej zob. R. Czyż, *Literatura*, [w:] R. Czyż, H. Miśka, M. Kawulok, *Wisła. Literatura – muzyka – sztuki plastyczne*, Wisła 2021, s. 39–41.

¹¹ *Ibidem*, s. 27–29.

¹² J. Spyra, *Wisła. Dzieje beskidzkiej wsi do 1918 roku*, Wisła 2007, s. 217.

¹³ Szerzej zob. R. Czyż, Z. Pasek, *op. cit.*, s. 42–45, 65, 153.

¹⁴ Z. Kozarynowa, *Wisła i Ochorowicz. Pustelnia filozofa*, „Wiadomości” (Londyn) 1952, nr 11(311), s. 2.

¹⁵ *Ibidem*.

„Proceedings” londyńskiej Society for Psychical Research i „Records” wydawane przez analogiczne amerykańskie towarzystwo. Julian Ochorowicz zgromadził też ogromny zasób książek i broszur w językach francuskim, włoskim, niemieckim i angielskim. W dżdżyste dni spomiędzy książek wyciągano fonograf, jeden z pierwszych modeli gramofonu, gdyż uczony miał zbiór płyt, głównie piosenek z francuskich operetek popularnych w jego młodości¹⁶.

W wiślańskiej bibliotece Juliana Ochorowicza dominowała psychologia, psychiatria i mediumizm, którymi zajmował się uczony. Zofia Kozarynowa wspominała, że w jego willi czytała między innymi „Journal of Psychical Research”, w którym omawiane były wyniki badań profesora Wiliama Crookesa prowadzonych z Florencją Cook i innymi mediami, a które wkrótce okazały się niewiarygodne z powodu oszustwa mediów. Za niezwykle ciekawą książkę ze zbiorów uczonego uważała dzieło *Des Indes à la planète Mars*, które napisał genewski profesor filozofii Théodore Flournoy. Pracował on z niezawodowym medium, ekspedientką Héléne Smith, która zadziwiała świat odtwarzaniem w transie tekstów w łacinie i sanskrycie – językach, których nie znała¹⁷. Ponadto w zbiorach Juliana Ochorowicza znajdowały się biuletyny wydawane przez Institut Métapsychique, studia amerykańskiego chemika profesora Roberta Hare’a, angielskiego matematyka i logika profesora Augustusa De Morgana oraz niemieckiego lekarza i psychiatry doktora Alberta von Schrenck-Notzinga. Nowy wiślański osadnik czytał dzieła włoskich uczonych, to jest astronoma Giovanniego Schiaparellego oraz psychiatry i kryminologa Cesarego Lombrosa, a także traktaty francuskiego astronoma Camille’a Flammariona. Najcenniejszą pozycją pochodzącą z biblioteki Juliana Ochorowicza wydaje się dziś praca Charlesa R. Richeta, francuskiego lekarza i noblisty z 1913 roku, która zawierała odręczną dedykację autora na egzemplarzu *Traité de métapsychique*¹⁸.

Zgromadzona biblioteka, której zapewne tylko fragment opisała Zofia Kozarynowa, służyła uczonemu do pracy naukowej. W Wiśle oprócz licznych referatów i artykułów powstały co najmniej dwa opublikowane dzieła: rozprawa *O metodzie w etyce* oraz *Układ genetyczny pierwiastków*. Rozprawę Julian Ochorowicz przesłał na konkurs ogłoszony przez „Przegląd Filozoficzny” i zdobył pierwszą nagrodę w dziedzinie etyki¹⁹. Pracę zgłosił anonimowo pod godłem będącym cytatem z Immanuela Kanta. Wiedział, że komisja konkursowa złożona jest z osób mu nieprzychylnych, więc ukrył swoją tożsamość, wykorzystując słowa autora, którego nie lubił (o czym powszechnie wiadomo), a pracę napisał na starej maszynie i wysłał pocztą do Warszawy nie z Wisły, lecz z Krakowa²⁰. Wygrał 500 rubli. Z kolei *Układ genetyczny pierwiastków* powstawał w murowanej willi zwanej dziś *Ochorowiczówką*, a autor sygnował ukończenie tekstu opisem: „Wisła, w czerwcu 1911”. W tym samym roku

¹⁶ Z. Kozarynowa, *Wisła i Ochorowicz. Pionierzy i rozrywki*, „Wiadomości” (Londyn) 1952, nr 13(313), s. 2.

¹⁷ *Eadem*, *Sto lat. Gawęda o kulturze środowiska*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1992, s. 200–201.

¹⁸ *Eadem*, *Wisła i Ochorowicz. Pionierzy...*, s. 2.

¹⁹ J. Ochorowicz, *O metodzie w etyce*, „Przegląd Filozoficzny” R. 9, 1906, z. 1, s. 1–62.

²⁰ J. Wantuła, *Pamiętniki*, Cieszyn 2003, s. 106.

książkę wydrukował Paweł Mitrega (1876–1942) w Cieszynie, a jej rozprowadzeniem zajęła się księgarnia Gebethnera i Wolffa²¹.

Bibliotekę Julian Ochorowicz udostępniał swoim gościom i miejscowej ludności. Angażował się w organizację od podstaw stowarzyszeń o wyraźnie polskim charakterze narodowym, takich jak Towarzystwo Miłośników Wisły (1905), Polskie Towarzystwo Turystyczne „Beskid” w Cieszynie (1910) czy wiślańskie koło Macierzy Szkolnej Księstwa Cieszyńskiego (1909)²², i współpracował z innymi, nowymi osadnikami nad rozwojem oświaty i czytelnictwa. Książki pożyczała od niego miejscowa młodzież oraz Jan Wantuła (1877–1953) z Ustronia. Na łamach „Biesiady Literackiej” uczony opisywał jak podsuwał młodym wiślanom pożyteczne lektury (*Co i jak robią rzemieślnicy?*, *Z biegiem Wisły Chrzęszczewskiej* i Warnkówny, *Robinsona Crusoe*, a nawet numery miesięcznika „Wisła”, z którego górale przepisywali pieśni ludowe). Zauważył, że miejscowi nie chcą czytać długich powieści Henryka Sienkiewicza (1846–1916), ale gustują w krótkich bajkach i powiastkach z podań ludowych. Wśród ich własnych, mało wartościowych książeczek zauważył cieszyńskie wydawnictwa Edwarda Feitzingera (1851–1932) i żałował, że brak dla ludu ewangelickiego odpowiedniej lektury²³.

Edward Feitzinger²⁴ miał na składzie i sam wydawał książki dla ludu zarówno katolickiego, jaki i ewangelickiego. Znał miejscowe stosunki wyznaniowe i lokalny rynek wydawniczy, zatem oferował tytuły trafiające w gust odbiorców. Publikował osobne katalogi dla „chrześcijan ewangelickich” oraz całościowe, zawierające ofertę dla katolików i ewangelików²⁵. Wśród kilku działów z literaturą piękną dla ludu, kalendarzami, poradnikami i przewodnikami, pomiędzy seriami wydawniczymi *Biblioteczka tanich książeczek dla ludu i młodzieży*, *Książeczek groszowych*, *Książeczek ludowych* oraz *Biblioteczki tanich książeczek powieściowych* znalazł się dział pod tytułem *Wiedza tajemna, spirytyzm i hipnotyzm*, zawierający w latach międzywojennych aż 61 pozycji.

Większość wydawnictw religijnych na ziemiach polskich, jak słusznie zauważał Julian Ochorowicz, była katolicka, a ich dewocyjność wykluczała użytkowanie w Wiśle, inne zaś książki były „albo za mądre, albo za głupie”. Na lekturę naukową wiślanie nie byli przygotowani, a wydawnictwa ludowe miały, zdaniem uczonego, szkodliwy wpływ na rozwój ich umysłów. Doceniał jednak nauki moralne płynące z XVII-wiecznej postylli księdza Samuela Dambrowskiego (1577–1625), którą

²¹ J. Ochorowicz, *Układ genetyczny powiastków*, Cieszyn–Warszawa 1911.

²² M. Szlaur-Bujok, *Macierz Szkolna Księstwa Cieszyńskiego w Wiśle*, „Rocznik Wiślański” 2014, t. 6, s. 7–20.

²³ J. Ochorowicz, *Listy z Wisły II*, „Biesiada Literacka” R. 53, 1902, nr 12, s. 227–228.

²⁴ J. Spyra, *Cieszyński wydawca Edward Feitzinger (1851–1932)*, „Kalendarz Cieszyński 2001”, Cieszyn 2000, s. 242–246.

²⁵ *Edward Feitzinger w Cieszynie (wyższa brama Nr. 240) poleca następujące dzieła*, [Cieszyn, po 1881]; *Katalog książek dla Chrześcijan-Ewangelików i innych, tudzież obrazów, wyroków, pocztówek i t. d. znajdujących się na składzie w Księgarni ludowej Edwarda Feitzingera w Cieszynie (Śląsk austriacki)*, [Cieszyn po 1907]; *Katalog książek własnego nakładu, jako też na składzie się znajdujących w księgarni wysyłkowej Edwarda Feitzingera w Cieszynie: Górny Rynek 10 – Wojew. Śląskie*, [Cieszyn, po 1922].

czytano w niedzielę między innymi u sąsiada Pilcha²⁶. Jak relacjonuje Jan Wantuła, chcąc zaradzić potrzebom czytelniczym wiślan Julian Ochorowicz zamówił książki w jednej z firm warszawskich, ale po przejrzeniu musiał je odesłać, gdyż większość stanowiły katolickie wydawnictwa dewocyjne. Sam więc będąc w Warszawie, nabył odpowiednie lektury, zwłaszcza z Biblioteki Dziel Wyborowych i przekazał do powstającego księgozbioru Macierzy Szkolnej Księstwa Cieszyńskiego w Wiśle²⁷.

Julian Ochorowicz zaprzyjaźnił się z Janem Pilchem (1854–1918), który wychował się w Wiśle, a został nauczycielem w Karpętnej. Jako doświadczony pedagog o szerokich horyzontach działał na Śląsku Cieszyńskim w narodowym środowisku polskim. Jego wnuk Stanisław Hadyna (1919–1999) pisał, że miał on wiele zainteresowań, gromadził stare książki (białe kruki), zajmował się ziołolecznictwem, interesował filozofią Wschodu oraz astronomią, co potwierdzały jego artykuły publikowane w 1903 roku w „Miesięczniku Pedagogicznym”²⁸. Odwiedzał Juliana Ochorowicza w Wiśle w jego

[...] dziwnej willi, zwanej „Ochorowiczówką”. Jej niektóre ściany zrobione były z gipsowych płyt i pozbawione gwoździ, aby nie przeszkadzały w magnetycznych eksperymentach. Razem często prowadzili różne ciekawe badania z dziedziny parapsychologii, razem chodzili po górach i razem dyskutowali o sprawach przedziwnych, których echem były pamiętniki Jana Pilcha z Karpętnej, artykuły w kalendarzach (jak np. ten o podróżach międzyplanetarnych z roku 1904) oraz ślady korespondencji z ludźmi wielkiego umysłu, jak z prof. drem Charles Richet – laureatem Nagrody Nobla z Paryża, z drem Freudem z Wiednia, z astronomem Schiaparellim z Włoch, z prof. Williamem Crookesem²⁹.

Kontakty z uczonymi światowej klasy zapewne ułatwiał mu Julian Ochorowicz, który ich dzieła miał w swojej bibliotece. Pasje Jana Pilcha, odziedziczyli stryj i wuj Stanisława Hadyny, czyli Jan Hadyna (1899–1971)³⁰ i Jerzy Kaleta.

Z kolei Jan Wantuła, mieszkający na Gojach w Ustroniu, wypożyczał od Juliana Ochorowicza dzieła naukowe. Zainteresował go cytat z pracy *Bezwiedne tradycje ludzkości* i odważył się napisać list z prośbą o wypożyczenie. Kiedy przyszedł oddać książkę, zawarł trwałą znajomość z Julianem Ochorowiczem: odwiedzali się wzajemnie, wymieniali informacjami oraz literaturą. Dzięki kontaktom z uczonym Jan Wantuła miał okazję poznać wielu spośród jego gości, otrzymać interesujące lektury i zdobyć dedykacje, między innymi od samego Juliana Ochorowicza, czy jego przyjaciela Bolesława Prusa³¹. Z korespondencji Jana Wantuły z uczonym wynika, że kontaktowali się osobiście i listownie w okresie od 1904–1913 roku. Przesyłali sobie nawzajem swoje nowe artykuły, zgadzali w ocenie sytuacji politycznej i pomagali.

²⁶ J. Ochorowicz, *Listy z Wisły...*, s. 227–228.

²⁷ J. Wantuła, *Pamiętniki*, s. 107; R. Czyż, *Biblioteka wiślańskiego Kola Macierzy Szkolnej Księstwa Cieszyńskiego*, „Rocznik Wiślański” 2014, t. 6, s. 21–29.

²⁸ D. Szczypka, *Wiślański rodowód Stanisława Hadyny*, [w:] *Stanisław Hadyna (1919–1999). Twórczość literacka*, R. Czyż (red.), Wisła 2024, s. 31–45.

²⁹ S. Hadyna, *Wioska jedyna na świecie*, „Kalendarz Śląski 1976”, Ostrawa 1975, s. 73.

³⁰ Na temat Jana Hadyny zob. *idem*, *Przez okna czasu. Jasnovidząca z Wisły*, Kraków 1993; I. Trzcinka, *Jana Hadyny nadzieje Nowej Ery*, [w:] *Polskie tradycje ezoteryczne 1890–1939*, t. 2, s. 197–205.

³¹ J. Wantuła, *Pamiętniki*, s. 103–109.

Po przyjeździe z Paryża Julian Ochorowicz informował Jana Wantułę o powrocie do Wisły i przywoził książki, a ten przesyłał mu jabłka z własnego sadu, pilnował domu i obiecał obsadzić drzewkami owocowymi ogród na Dzielnicach. Z okazji 40-lecia działalności napisał nawet artykuł o uczonym, który zamieścił w 1908 roku w „Myśli Niepodległej” Andrzeja Niemojewskiego. W 1910 roku Jana Wantułę przeniesiono do pracy w Trzyńcu i kontakty się rozluźniły. Mimo to przyjaciele nadal ze sobą korespondowali, o czym świadczy list Juliana Ochorowicza z Żerania, gdzie zamieszkał po wyprowadzce z Wisły³².

Po wyjeździe Juliana Ochorowicza i jego gości z Wisły biblioteka i instrumenty do badań pozostawione na miejscu niszczały. Jak podaje Andrzej Podzorski (1886–1971) część księgozbioru właściciel zabrał ze sobą w skrzyniach do Warszawy w 1913 roku. Jego willą opiekowała się gospodyni Flora Brzdąca, ale i ona wyjechała w 1914 roku wraz z wybuchem pierwszej wojny światowej. Później dom miał dzierżawić W.W., czyli Witold Wiśniewski, który jednak nie płacił podatków i nie dbał o budynek. Wybite szyby zachęcały pasterzy do plądrowania willi, a przez zaległości podatkowe majątek trafił na licytację³³. Jan Wantuła zanotował, że w latach 1915–1916 do domu włamywali się szkodnicy, którzy porozrzucali książki i zniszczyli instrumenty naukowe. Willę, zapewne po śmierci Juliana Ochorowicza w 1917 roku, miał nabyć Witold Wiśniewski, który część cennych dzieł wyniósł i sprzedał³⁴. Kiedy Jan Pilch przyszedł w odwiedzin w 1913 roku, nie zastał już uczonego, ale zobaczył smutny widok. Według Stanisława Hadyny miał zapisać w pamiętniku:

Wybrałem się tam jak zwykle pieszo z Karpętnej przez Bystrzycę i Jabłonków na Stożek a potem przez Koziańce do Doktora (Ochorowicza). Nie zastałem nikogo. Dom wydawał się na wpół rozgrabiony, okna wyłamane z zawiasów przez wiatr czy przez ludzi? Drzwi pootwierane, książki porozrzucane po podłodze, na schodach, w ogrodzie, retorty i kolby rozbite, szkło skwierczało pod butami... Pozbierałem do ruzzaka (plecaka) co się dało z ważniejszych zeszytów, planów i foliałów, ale i tak wszystkiego zebrać nie mogłem. Wypytywałem się u ludzi, ale nic powiedzieć nie mogli lub nie chcieli. Dom omijali i tylko co odważniejsi pasterze włązili przez okna, grzebali w książkach, wyrwali kolorowe obrazki na pamiątki, papierami rozpalali ogień na łące przy krowach. Powiadają, że tam straszy. Może i za mało straszy, aby odstraszyć rabusiów (!)...³⁵.

Część zbiorów Juliana Ochorowicza uratował Andrzej Podzorski, który kupił księgozbiór na licytacji, ale kiedy po niego przyjechał, zastał Witolda Wiśniewskiego wynoszącego z domu rzekomo swoje książki, które miał przechowywać w willi³⁶. Część biblioteki, w tym listy, rękopisy prac, broszury i fotografie o znaczeniu naukowym według Andrzeja Podzorskiego na początku lat 60. XX wieku trafiły do

³² *Ibidem*, s. 110; *Zmieszany zapach książek i jabłek. Wybór korespondencji Jana Wantuły z lat 1899–1953*, wybór i oprac. K. Szkaradnik, Ustroń–Katowice 2017, s. 30–43. Zob. J. Wantuła, *Dr Julian Ochorowicz*, „Myśl Niepodległa” 1908, nr 56, s. 358–362.

³³ A. Podzorski, *Jak przepadły zbiory Ochorowicza*, „Głos Ziemi Cieszyńskiej” 1965, nr 5, s. 4–5.

³⁴ J. Wantuła, *Pamiętniki*, s. 111.

³⁵ S. Hadyna, *Wioska...*, s. 74.

³⁶ J. Wantuła, *Pamiętniki*, s. 111.

Ossolineum³⁷, niektóre egzemplarze odstąpił on Janowi Wantule³⁸, część pozostawił u siebie. Częstkę zabrał Jan Pilch do Karpętnej. W ten sposób biblioteka uczonego uległa rozproszeniu.

Dopóki część zbiorów Juliana Ochorowicza przechowywał ich nowy właściciel Andrzej Podzórski, pojawiały się plany ich wykorzystania w środowisku ezoteryków, których ośrodek rozwinął się w Wiśle w latach międzywojennych. Jako teozof i redaktor ukazującego się w latach 1918–1919 „Wyzwolenia” Andrzej Podzórski drukował fragmenty dzieł Juliana Ochorowicza. Już w pierwszym numerze „Wyzwolenia” znalazła się *Istota bytu*³⁹, a od 3–5 numeru publikowano broszurę Franciszka Habdanka, czyli Ksawerego Watraszewskiego (1853–1929), traktującą o pracach uczonego, które miały być dyktowane z zaświatów poprzez jego ostatnie medium Jadwigę Domańską (1889–1967). Andrzej Podzórski w swoim komentarzu wstrzymywał się z krytyką, ale sądził, że trzeba zbadać tę sprawę, w tym także wiarygodność medium. Z kolei w numerze 8 wydanym w 1920 roku zamieszczono manifest poetycki pozytywizmu, czyli wiersz *Naprzód!* Juliana Ochorowicza i rozpoczęto przedruk części *Wiedzy tajemnej w Egipcie* dotyczącej astronomii i medycyny⁴⁰. W kolejnym zeszycie opublikowano obszerny artykuł o Julianie Ochorowiczu jako wybitnym naukowcu autorstwa Heleny Witkowskiej (1870–1938)⁴¹.

W 1920 roku Andrzej Podzórski przekazał redakcję „Wyzwolenia” w ręce prezesa Andrzeja Kajfosa (1889–1970)⁴² do siedziby Polskiego Towarzystwa Teozoficznego w Nydku. Pismo zmieniło tytuł na „Teozofia”⁴³, ale również przedrukowało fragment dzieła Juliana Ochorowicza pod tytułem *Pierwsze zasady psychologii*⁴⁴. Wcześniej Andrzej Podzórski rozpoczął współpracę z Józefem Chobotem (1875–1942), który publikował w „Wyzwoleniu”, a od 1921 roku wydawał „Odrodzenie”⁴⁵. Na łamach tego czasopisma, ukazującego się w Katowicach w latach 1921–1928, Andrzej Podzórski napisał tekst o Julianie Ochorowiczu w 10. rocznicę jego śmierci⁴⁶, a rok wcześniej wsparł pomysł utworzenia Świątlicy Ochorowicza w willi *Jasna*. Miało to być jego zdaniem ognisko pracy duchowej upamiętniające uczonego i jego dokonania, a jednocześnie spełnienie jego zamiaru utworzenia w willi *Jasna*, którą chciał przekazać gminie Wisła, szkoły „dla podniesienia dobrobytu ludności

³⁷ A. Podzórski, *Jak przepadły...*, s. 4–5.

³⁸ J. Wantuła, *Pamiętniki*, s. 111.

³⁹ J. Ochorowicz, *Istota bytu. (Legenda filozoficzna)*, „Wyzwolenie” 1919, nr 1, s. 2–8.

⁴⁰ *Idem*, *Naprzód!*, „Wyzwolenie” 1, 1920, nr 8, s. 1–2, 15–18.

⁴¹ H. Witkowska, *Julian Ochorowicz*, „Wyzwolenie” 1920, nr 9/10, s. 18–21.

⁴² J. Szymeczek, *Kajfosz Andrzej*, [w:] *Biografický slovník Slezska a severní Moravy*, Seš. 10, L. Doupil (red.), Ostrava 1998, s. 78–79.

⁴³ J. Szymeczek, *Braterstwo. Związek braterski ludzkości w koncepcjach Towarzystwa Teozoficznego u schyłku XIX i w pierwszej połowie XX wieku*, [w:] *Polskie tradycje ezoteryczne 1890–1939*, t. 5, s. 162–176.

⁴⁴ J. Ochorowicz, *O uczuciach Narodowych*, „Teozofia” 1921, nr 10/11, s. 147–150.

⁴⁵ U. Patocka-Sigłowy, *Polska prasa ezoteryczna i wydawnictwa książkowe w latach 1890–1939*, [w:] *Polskie tradycje ezoteryczne w latach 1890–1939*, t. 2, s. 267–318, zwł. s. 289–301.

⁴⁶ Ors, *Julian Ochorowicz. (W dziesięciolecie jego zgonu)*, „Odrodzenie” R. 7, 1927, nr 5, s. 3–4.

miejscowej”⁴⁷. Pomysł wykupienia willi Juliana Ochorowicza i utworzenia świetlicy wyszedł od Józefa Chobota⁴⁸, który był świadomy przyszłego rozwoju Wisły jako letniska po doprowadzeniu do niej linii kolejowej. Swe wezwanie do działania redaktor „Odrodzenia” skierował do „wszystkich spadkobierców spuścizny duchowej” Juliana Ochorowicza i deklarował pomoc Bractwa Odrodzenia Narodowego⁴⁹.

Ponadto Andrzej Podżorski opublikował broszurę pod tytułem *Ostrzeżenie przed fałszywymi prorokami*, w której na podstawie znajomości dzieł Juliana Ochorowicza oraz porównania nauk ducha Manu z Biblią, naukami Buddy i dziełami teozofów, stwierdził fałszerstwo w pracach przekazywanych przez Jadwigę Domańską, a publikowanych przez Franciszka Habdanka⁵⁰. Wraz z Józefem Chobotem i przy pomocy kontaktów z zaświatami Agnieszki Wysockiej, późniejszej słynnej jasnowidzącej Agnieszki Pilchowej (1888–1945)⁵¹, próbowali udowodnić, że duch Manu podszywa się pod ducha Juliana Ochorowicza. Jak wynika z broszury Andrzeja Podżorskiego Józef Chobot pojechał do Warszawy sprawdzić autentyczność doniesień o duchu Juliana Ochorowicza. Wraz z wiślańskim teozofem chcieli rozwiązać wątpliwości i poszukiwali rozwiązania zagadki. Andrzej Podżorski opisał te działania i dokonał krytyki prac Franciszka Habdanka z punktu widzenia chrześcijaństwa protestanckiego. Nie można szukać pośredników w kontakcie z Bogiem ani modlić się do duchów, tylko za nie – stwierdzał w swej pracy.

Po śmierci Juliana Ochorowicza bezczynny nie pozostawał także Jan Wantuła. Jak podaje jego syn, ksiądz doktor Andrzej Wantuła (1905–1976)⁵², skupił się przede wszystkim na popularyzacji odwagi myśli naukowej uczonego i swoich z nim kontaktów⁵³. Napisał wspomnienie, które ukazało się na łamach dwóch kolejnych numerów „Dziennika Cieszyńskiego” z 11 i 12 maja 1917 roku⁵⁴, w którym przybliżył biografię i dokonania naukowe Juliana Ochorowicza oraz działalność na rzecz mieszkańców Wisły. Tekst podpisał inicjałami: „Ustroń J. W.”. Jan Wantuła pamiętał o Julianie Ochorowiczu i kiedy przebywał w 1926 roku u syna studiującego w Warszawie, odnalazł jego nagrobek na cmentarzu i złożył na nim kwiaty⁵⁵. Obszernie opisał swe kontakty z uczonym w *Pamiętniku* oraz gromadził jego książki, między innymi z dedykacjami od autora.

⁴⁷ A. P.[odżorski], *W sprawie spuścizny ś. p. Ochorowicza*, „Odrodzenie” R. 6, 1926, nr 6, s. 4–5.

⁴⁸ J. Golec, S. Bojda, *op. cit.*, s. 33–34.

⁴⁹ J. Chobot, *Świetlica Ochorowicza*, „Odrodzenie” 1926, nr 5, s. 4. Na temat Bractwa Odrodzenia Narodowego zob. A. Mikolejko, *Rewolucja duchowa w projekcie Józefa Chobota*, [w:] *Polskie tradycje ezoteryczne w latach 1890–1939*, t. 2, s. 133–144.

⁵⁰ A. Podżorski, *Ostrzeżenie przed fałszywymi prorokami. Wyjaśnienie fałszywych „Rewelacji Manu” i przerwanie pracy Ochorowicza w Rzeszy Ducha*, Cieszyn 1922.

⁵¹ I. Trzczińska, *The Mythology of Agnieszka Pilchowa*, [w:] *Polish Esoteric Traditions...*, *op. cit.*, s. 117–137.

⁵² J. Kłaczek, *Ksiądz biskup Andrzej Wantuła (1905–1976). Biografia*, Toruń 2019.

⁵³ A. Wantuła, *op. cit.*, s. 197–202.

⁵⁴ J. W[antuła], *Ś. p. dr Julian Ochorowicz. (Wspomnienie pośmiertne)*, „Dziennik Cieszyński” R. 12, 1917, nr 106, s. 2–3; nr 107, s. 2–3.

⁵⁵ J. Wantuła, *Pamiętniki*, s. 111.

Podobnie spadkobiercy zainteresowań Jana Pilcha otaczali szacunkiem i propagowali myśl i dzieło Juliana Ochorowicza⁵⁶. Bodaj największym osiągnięciem w tej mierze był przekład wcześniej niedostępnej w języku polskim pracy uczonego *De la suggestion mentale*⁵⁷, do której przedmowę napisał Charles Richet. Dzieło wydał Jan Hadyna jako tom 8 serii Biblioteka „Lotosu”⁵⁸. Wcześniej fragmenty przekładu publikowano w odcinkach na łamach miesięcznika „Lotos”⁵⁹, redagowanego w Krakowie i Wiśle przez stryja Stanisława Hadyny. Tłumaczenia dzieła dokonała Janina Dembowska-Duninowa, przedmowę do książkowego wydania polskiego napisał Józef Świątkowski (1876–1942), pracę na zlecenie redakcji „Lotosu” wydrukował zaś Paweł Miłtyga w Cieszynie. Na łamach „Lotosu” dzieło przedmową poprzedził M. Wiktor (Wiktor Mirski?), a wprowadzenie na temat bierności polskiego środowiska naukowego w imieniu redakcji – zapewne sam Jan Hadyna⁶⁰. W redakcji „Lotosu” pamiętano także o 20. rocznicy śmierci Juliana Ochorowicza⁶¹. Tekst, w którym anonimowy autor podnosił zasługi uczonego dla nauki, wyszedł zapewne również spod pióra redaktora Jana Hadyny.

Dziedzictwo myśli Juliana Ochorowicza na wielowyznaniowym Śląsku Cieszyńskim można uznać za znaczne. Nie tylko w Wiśle, ale także w sąsiednim Ustroniu oraz za Olzą w Karpętnej i Łazach koło Orłowej (Republika Czeska) znaleźli się czytelnicy i propagatorzy jego dzieł, którzy próbowali nawet wcielać w życie niektóre wątki zawarte w pracach uczonego. Nie stanowili środowiska naukowego. Wywodzili się z Kościoła ewangelickiego i w dużej mierze byli samoukami: nauczycielami szkół ludowych (Jan Pilch, Andrzej Podzorski, Józef Chobot) czy robotnikami w hucie (Jan Wantuła). Jedynie Jan Hadyna studiował filozofię na Uniwersytecie Jagiellońskim i w Wyższej Szkole Handlowej w Warszawie, pozostali zaś ukończyli gimnazjum i seminarium nauczycielskie w Cieszynie. Juliana Ochorowicza otaczali szacunkiem i zadbali o jego spuściznę. Jak zauważył Andrzej Wantuła, koła ezoteryków „[...] były przez długi czas na terenie Śląska jedynymi, które nie tylko doceniały ogrom dorobku naukowego Ochorowicza, lecz starały się też zapoznać z jego działalnością swoich zwolenników, a co jeszcze ważniejsze, propagować i wcielać w życie drogocenne do dziś idee wychowawcze i odrodzeniowe, zawarte w licznych jego pismach [...]”⁶². Wynikało to ze szlachetnych intencji, ale nie zawsze przynosiło oczekiwany efekt. Niemniej ezoterycy darzyli Juliana Ochorowicza ogromnym szacunkiem.

Materialne dziedzictwo Juliana Ochorowicza w znacznej mierze uległo zniszczeniu. Wzniesione przez niego drewniane domki w Wiśle rozebrali niemieccy okupanci

⁵⁶ Losem biblioteki Juliana Ochorowicza interesował się Jan Hadyna, już jako redaktor „Lotosu”, na łamach którego opublikował obszerną wypowiedź Andrzeja Podzorskiego na ten temat. Zob. A. Podzorski, *Wiadomość o bibliotece ś.p. dra Juliana Ochorowicza*, „Lotos” 1935, z. 5, s. 173–175.

⁵⁷ J. Ochorowicz, *De la suggestion mentale*, Paris 1887.

⁵⁸ *Idem*, *O sugestji myślowej z przedmową dra Karola Richeta*, przeł. J. Dembowska-Duninowa, Kraków 1937.

⁵⁹ *Idem*, *O sugestji myślowej*, „Lotos” 1935, nr 3 – 1936, nr 7–8.

⁶⁰ *Idem*, *O sugestji myślowej*, „Lotos” 1935, nr 3, s. 65–69.

⁶¹ *Dr Julian Ochorowicz. W 20-lecie zgonu (1.V.1917)*, „Lotos” 1937, z. 5, s. 141–142.

⁶² A. Wantuła, *op. cit.*, s. 201.

w czasie drugiej wojny światowej. Zachowała się tylko murowana, niszcząca *Ochorowiczówka*, której kapitalny remont i zamiar utworzenia Muzeum Magicznego Realizmu wzbudził protesty zarówno duchownych katolickich, jak i protestanckich. Dziś w willi działa muzeum z salą poświęconą wynalazcy i badaczowi zjawisk mediów, ale jego wiślańska biblioteka uległa rozproszeniu. Jej fragmenty można znaleźć w co najmniej dwóch lokalizacjach. Do Muzeum Beskidzkiego w Wiśle, którego założycielem był Andrzej Podzorski, trafiło kilkanaście dzieł drukowanych, jednak tylko pojedyncze egzemplarze mogły należeć do uczonego. Większość zbiorów, w tym rękopisy, zdjęcia i korespondencja, znalazły się w Ossolineum we Wrocławiu. Zbiory odkupiono od dwóch osób: część warszawską od Włodzimierza Tarło-Mazińskiego w 1960 roku i część wiślańską od Andrzeja Podzorskiego z Wiśły w 1961 roku⁶³.

Bibliografia

- Budil I.T., *Spiritualismus a odvrácená strana přírody*, Praha–Kroměříž 2017.
- Cedro-Abramczyk K., *Julian Ochorowicz – wynalazca, psycholog, polihistor wiedzy tajemnej*, Gdynia–Kraków 2019.
- Chobot J., *Świelica Ochorowicza*, „Odrodzenie” 1926, nr 5, s. 4.
- Czyż R., *Biblioteka wiślańskiego Kola Macierzy Szkolnej Księstwa Cieszyńskiego*, „Rocznik Wiślański” 2014, t. 6, s. 21–29.
- Czyż R., *Literatura*, [w:] R. Czyż, H. Miśka, M. Kawulok, *Wisła. Literatura – muzyka – sztuki plastyczne*, Wisła 2021.
- Czyż R., Pasek Z., *Kościoly i wspólnoty religijne Wiśły*, Wisła 2008.
- Dr Julian Ochorowicz. W 20-lecie zgonu (1.V.1917)*, „Lotos” 1937, z. 5, s. 141–142.
- Edward Feitzinger w Cieszynie (wyższa brama Nr. 240) poleca następujące dzieła*, [Cieszyn, po 1881].
- Golec J., Bojda S., *Słownik biograficzny Ziemi Cieszyńskiej*, t. 2, Cieszyn 1995.
- Hadyna S., *Przez okna czasu. Jasnowidząca z Wiśły*, Kraków 1993.
- Hadyna S., *Wioska jedyna na świecie*, „Kalendarz Śląski 1976”, Ostrawa 1975.
- Katalog książek dla Chrześcijan-Ewangelików i innych, tudzież obrazów, wyroków, pocztówek i t. d. znajdujących się na składzie w Księgarni ludowej Edwarda Feitzingera w Cieszynie (Śląsk austriacki)*, [Cieszyn, po 1907].
- Katalog książek własnego nakładu, jako też na składzie się znajdujących w księgarni wysyłkowej Edwarda Feitzingera w Cieszynie: Górny Rynek 10 – Wojew. Śląskie*, [Cieszyn, po 1922].
- Kłaczek J., *Ksiądz biskup Andrzej Wantuła (1905–1976). Biografia*, Toruń 2019.
- Konarzewski D., Kawulok M., *Od wsi do uzdrowiska. Dziedzictwo architektoniczne Wiśły*, Wisła 2009.
- Kozarynowa Z., *Sto lat. Gawęda o kulturze środowiska*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1992.
- Kozarynowa Z., *Wisła i Ochorowicz. Pionierzy i rozrywki*, „Wiadomości” (Londyn) 1952, nr 13 (313), s. 2.
- Kozarynowa Z., *Wisła i Ochorowicz. Pustelnia filozofa*, „Wiadomości” (Londyn) 1952, nr 11 (311), s. 2.
- Krajewski J., *Ochorowicz Julian*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 23, Wrocław 1978, s. 499–505.

⁶³ Informacji udzielił Dział Informacji Naukowej Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu.

- Mikolejko A., *From the grotesque to a vision: Spiritualism in Polish imagination from 1853 till 1939*, [w:] *Imaginatio*, M. Rzczycka, A. Świerzowska, I. Trzcńska (red.), Gdańsk 2017, s. 113–129.
- Mikolejko A., *Julian Ochorowicz in Search of the “Matrix” of Life*, [w:] *Polish esoteric traditions 1890–1939: Selected issues*, A. Świerzowska (red.), Gdańsk 2019, s. 34–52.
- Mikolejko A., *Nadzieja. Spirytyzm jako przyszłość kultury w literackich wizjach przełomu XIX i XX wieku*, [w:] *Polskie tradycje ezoteryczne 1890–1939*, t. 5: *Idee przewodnie*, M. Dobkowski, T. Cegielski (red.), Gdańsk–Warszawa 2020, s. 241–262.
- Mikolejko A., *Rewolucja duchowa w projekcie Józefa Chobota*, [w:] *Polskie tradycje ezoteryczne w latach 1890–1939*, t. 2: *Formacje, ludzie, idee*, M. Rzczycka, I. Trzcńska (red.), Gdańsk 2019, s. 133–144.
- Mikolejko A., *Spirytyzm czy mediumizm. O polskich zmaganiach ze zjawiskami przeczącymi nauce*, [w:] *Polskie tradycje ezoteryczne 1890–1939*, t. 2: *Formacje, ludzie, idee*, M. Rzczycka, I. Trzcńska (red.), Gdańsk 2019, s. 38–117.
- Ochorowicz J., *De la suggestion mentale*, Paris 1887.
- Ochorowicz J., *Istota bytu. (Legenda filozoficzna)*, „Wyzwolenie” 1919, nr 1, s. 2–8.
- Ochorowicz J., *Listy z Wisły II*, „Biesiada Literacka” 1902, nr 12, s. 227–228.
- Ochorowicz J., *Naprzód!*, „Wyzwolenie” 1920, nr 8, s. 1–2.
- Ochorowicz J., *O metodzie w etyce*, „Przegląd Filozoficzny” 1906, z. 1, s. 1–62.
- Ochorowicz J., *O sugestji myślowej z przedmową dra Karola Richeta*, przeł. J. Dembowska-Dunińska, Kraków 1937.
- Ochorowicz J., *O uczuciach Narodowych*, „Teozofia” 1921, nr 10/11, s. 147–150.
- Ochorowicz J., *O sugestji myślowej*, „Lotos” 1935, nr 3 – 1936, nr 7–8.
- Ochorowicz J., *Układ genetyczny pierwiastków*, Cieszyn–Warszawa 1911.
- Ors, *Julian Ochorowicz. (W dziesięciolecie jego zgonu)*, „Odrodzenie” 1927, nr 5, s. 3–4.
- Patocka-Sigłowy U., *Polska prasa ezoteryczna i wydawnictwa książkowe w latach 1890–1939*, [w:] *Polskie tradycje ezoteryczne w latach 1890–1939*, t. 2: *Formacje, ludzie, idee*, M. Rzczycka, I. Trzcńska (red.), Gdańsk 2019, s. 267–318.
- Podzorski A., *Jak przepadły zbiory Ochorowicza*, „Głos Ziemi Cieszyńskiej” 1965, nr 5, s. 4–5.
- Podzorski A., *Ostrzeżenie przed fałszywymi prorokami. Wyjaśnienie fałszywych „Rewelacji Manu” i przerwanie pracy Ochorowicza w Rzeszy Ducha*, Cieszyn 1922.
- Podzorski A., *Wiadomość o bibliotece ś.p. dra Juliana Ochorowicza*, „Lotos” 1935, z. 5, s. 173–175.
- P.[odzorski] A., *W sprawie spuścizny ś. p. Ochorowicza*, „Odrodzenie” 1926, nr 6, s. 4–5.
- Spyra J., *Cieszyński wydawca Edward Feitzinger (1851–1932)*, „Kalendarz Cieszyński 2001”, Cieszyn 2000, s. 242–246.
- Spyra J., *Wisła. Dzieje beskidzkiej wsi do 1918 roku*, Wisła 2007.
- Szczyпка D., *Wiślański rodowód Stanisława Hadyny*, [w:] *Stanisław Hadyna (1919–1999). Twórczość literacka*, R. Czyż (red.), Wisła 2024, s. 31–45.
- Szlaur-Bujok M., *Macierz Szkolna Księstwa Cieszyńskiego w Wiśle*, „Rocznik Wiślański” 2014, t. 6, s. 7–20.
- Szymeczek J., *Braterstwo. Związek braterski ludzkości w koncepcjach Towarzystwa Teozoficznego u schyłku XIX i w pierwszej połowie XX wieku*, [w:] *Polskie tradycje ezoteryczne 1890–1939*, t. 5: *Idee przewodnie*, M. Dobkowski, T. Cegielski (red.), Gdańsk–Warszawa 2020, s. 162–176.
- Szymeczek J., *Kajfosz Andrzej*, [w:] *Biografický slovník Slezska a severní Moravy*, Seš. 10, L. Dokoupil (red.), Ostrava 1998, s. 78–79.
- Szymeczek J., *Ruch teozoficzny na Śląsku Cieszyńskim (Zaolziu) od początku XX wieku do 1952 roku*, [w:] *Obszary i przestrzenie edukacji. Meandry – konteksty – dylematy*, E. Karcz-Taranowicz (red.), Opole 2016.
- Trzcńska I., *Jana Hadyny nadzieje Nowej Ery*, [w:] *Polskie tradycje ezoteryczne 1890–1939*, t. 2: *Formacje, ludzie, idee*, M. Rzczycka, I. Trzcńska (red.), Gdańsk 2019, s. 197–205.

- Trzcińska I., *The Mythology of Agnieszka Pilchowa*, [w:] *Polish Esoteric Traditions 1890–1939: Selected Issues*, A. Świerzowska (red.), Gdańsk 2019, s. 117–137.
- Wantuła A., *Dr Julian Ochorowicz w Wiśle*, „Zaranie Śląskie” R. 13, 1937, z. 3, s. 197–202.
- W[antuła] J., *Ś. P. dr Julian Ochorowicz. (Wspomnienie pośmiertne)*, „Dziennik Cieszyński” R. 12, 1917, nr 106, s. 2–3; nr 107, s. 2–3.
- Wantuła J., *Dr Julian Ochorowicz*, „Myśl Niepodległa” 1908, nr 56, s. 358–362.
- Wantuła J., *Pamiętniki*, Cieszyn 2003.
- Wisła Julianowi Ochorowiczowi w 150. rocznicę urodzin. Materiały z Sympozjum, które odbyło się 16 października 2000 r.*, Wisła 2001.
- Witkowska H., *Julian Ochorowicz*, „Wyzwolenie” 1920, nr 9/10, s. 18–21.
- Zmieszany zapach książek i jabłek. Wybór korespondencji Jana Wantuły z lat 1899–1953*, wybór i oprac. K. Szkaradnik, Ustroń–Katowice 2017.